

ПАНДОРА

Жан-Пиер Вернан

По отношение на други традиции гръцките разкази за сътворяването на първата жена придобиват особени черти. Контрастът между мъжко и женско се обрисова по-ярко. Различно наистина се представят не само обстоятелствата и начините в появата на всеки пол, но и времената, когато започват да съществуват мъже и жени, се разминават: мъжете и жените не са съвременници. Мъжете са вече там, ако не от самото началото, то поне непосредствено преди царуването на Зевс, когато баща му Кронос е все още върховният владетел на света. Това е златният век на човечеството; хората живеят смесени с боговете, съвсем близо до тях, не знаейки що е труд, умора, страдание, старост, смърт. Винаги млади, те безгрижно се веселят по пирове, далеч от всякакви мъки, наред безбройни блага. В човешкия род този райски живот се отнася единствено за мъжете. Жените още не съществуват. Мъжете не познават нито изтощението на силите, нито грохването в старостта и затова нямат никаква нужда от друг пол, за да се родят. Съществуването им остава винаги подобно на това, което е, и се поддържа в пълнотата на една и съща жизнена енергия.

Всичко се променя, когато Зевс става върховен господар: след като разпределя почестите между олимпийските богове, той решава да различи боговете от хората, пристъпвайки към една подялба, която ще установи между тях неприкосновена граница. Прометей извършва това действие, което взима драматичен обрат и с усилването на интригата най-накрая стига до сътворяването на първата жена, Пандора, от която е произлязъл целият женски род.

Как става това? Прометей, този размирен дух, който съперничи на Зевс по всякакъв род извъртливост, лукавство и хитрост, не иска да пропусне случая да се противопостави на царя на боговете, уреждайки за хората по-добра съдба от предвидената. Пред все още общото събрание на боговете и хората той донася току-що заклан голям вол. Разделя тялото му на две части, като всяко парче е приготвено така, че да бележи съдбата на тези, които в хода на жертвоприношението ще се възползват от отреденото. В единия от двата вързопи Прометей е сложил изцяло оголените кости на животното, умело прикрити под тънък слой апетитна тлъстина. Във втория е поставил "месо и обилни с лой дреболии"[1] - всички ядливи части; той ги завива в кожата на животното, после скрива вързопи с месото в *gaster*, търбуха на вола, чийто вид съвсем не е привлекателен. На Зевс се пада да избира първи и изборът му ще установи винаги кой от двата дяла принадлежи на боговете. Зевс предпочита частта с по-хубав и примамлив вид. Той повдига лъщящата тлъстина, открива обраните бели кости и изпадайки в ярост, се заклева, че ще накара хората да платят за клопката, в която Прометей е искал да го хване. Най-напред скрива от хората "храната на живота", житото, което дотогава е растяло само. Така че оттук насетне те ще бъдат принудени, вместо да гледат как житните растения кълнат и порастват от само себе си, да прокарат бразди, да засяват нивите си, с мъка да обработват земята, за да съберат зърното. Зевс скрива от тях също огъня, неизтощимия огън на гръмотевицата си, който те преди ползвали свободно. Прометей обаче не се признава за победен. Качва се с измама на небето и тайно от Зевс открадва семе от огъня, който скрива в кухнята на една пръчка, за да го отнесе долу и върне на хората. Когато Зевс вижда, че на земята гори пламъкът на домашните огнища, гневът му няма граници. В замяна на откраднатия огън той ще даде хората със зло, с клопка, още по-страшна от това, че се крие под привидността на нещо добро: Пандора. Това зло мъжете ще обгърнат с любов, ще го търсят в сърцето си сякаш е най-ценното благо.

Зевс нарежда на Хефест да намокри с вода къс глина и от него да оформи вид човешко същество - жена, по-точно във формата на *parthenos*, млада девица, готова да бъде омъжена. Хермес е натоварен със задачата да оживи тази фигура, като вложи в нея ум на "кучка" и темперамент на "крадец". Защо първата, изработена по такъв начин *parthenos*, предшественичката на целия женски род, е като клопка, примамка, измама, *dolos*, подобна на другите прометеевски измами, *doloi*, каквито са били подправените части от храната и открадването на огненото семе, скрито в стъблото на един нартекс?

Външно, по своето излъчване Пандора прилича на богините като Атина и Артемида, които са същинските деви, *parthenoi*, и притежава тяхната хубост. Афродита разлива връз нея, връз цялото ѝ тяло неустоим чар, *charis*. Цялата ѝ премяна, предбрачният пояс, който ѝ връзва Атина, дрехата, везаният воал, скъпоценностите, изкусно изработената корона допълват блясъка на тази висша съблазън. Също като божествените *parthenoi* Пандора е "чудо за виждане". Очите на събралите се заедно хора и богове са заслепени при появата ѝ.

Ала зад тази хубост, вътре в очарователното създание се крият невидими лъжите, измамите, коварното сърце, поставени от Хермес. Пандора е двойно същество; в това "красиво зло" външността и вътрешността си противоречат във всичко. Животинската природа на нейните хранителни и сексуални апетити, вътрешната ѝ нагласа на "кучка" са покрити отвън, във външния вид на тялото като съвършена хубост, сравнима единствено със сиянието на безсмъртните богини.

От името на всички богове Зевс подарява Пандора на хората, чийто живот тя отсега нататък ще споделя. Изработването ѝ слага край на надлъгването между Зевс и Прометей, за да закрепят съответния статус на смъртните и безсмъртните в момента на тяхното разделяне. Фактически личността на Пандора изглежда като обобщение или заключение на всичко, разиграло се в изпитанието при сблъсъка на двете божествени сили. Хубаво и добро отвън, лошо отвътре: такъв е бил в началото делът, приготвен от Титана, за да го избере Зевс. На неядливите кости, замаскирани под примамлива бяла тлъстина, отговаря коварството на Пандора, прикрито под съблазнителния блясък на хубостта ѝ. Прометей е сметнал за много хитро да скрие в зеленото стъбло на нартекса изгарящия пламък на огъня; Зевс скрива в Пандора огън, който изгаря мъжете, кара ги да остаряят и умрат без време. Подобно на търтеите, които отмарят по цял ден в кошера, без да правят нищо друго, освен да ядат, докато пчелите се трудят да ги снабдяват с мед, затворената в къщата жена поглъща в корема си с ненаситен апетит произведеното от мъжките усилия. Трайно нанесла се, жената е един изгарящ глад, който изсушава мъжа на място и го свежда до нищо, колкото и жизнен да е. На огъня, откраднат от Прометей, отговаря ограбващият огън, изработен от Зевс.

В играта на криеница между боговете, където всеки търси да премеетне другия, Зевс печели във всички ходове и по всички точки: в крайна сметка плащат хората. Скрито в *gaster*, търбуха на вола, цялото добро месо се пада на хората, които ще си натъпчат с него догоре корема. Но с това идва и нещастията под маската на добро. За да живеят, хората ще трябва да се хранят с плътта на умряло животно, ще трябва непрестанно да поглъщат храна, за да възстановят изгубените сили, за да облекчават временно отпадането и загубата на жизнена енергия, която се изразходва в самата си употреба. Обратно, боговете не се интересуват от храната на смъртните. Димът от жертвоприношенията, миризмите, ухаенията им стигат. След като разполагат с нектар и амброзия, те нямат никаква нужда от подкрепящи вещества, за да възвръщат силата си всекидневно. Божественото същество запазва една постоянна пълнота, която времето не би могло да подрони. Хората обаче трябва да се хранят по необходимост, за да оцелеят, и

затова рискуват самите те да се превърнат *vgasteres*, търбуси, които мислят вече само за ядене. Тъкмо "жалки търбуси" наричат Музите Хезиод и неговите подобни, когато заговарят поета, за да го научат на прекрасните песни, с които услаждат слуха на безсмъртните. Всъщност, какво друго е Пандора, отдадена на своите разяждащи апетити, ако не един търбух, *gaster*, куп, можещ да се сравни с делвата, която събира във вътрешността си всичко получено отвън чрез усилията и мъките на мъжете над обработваната земя? В този смисъл Пандора добре представя участта, паднала се на хората по вина на Прометей, когато трябва да бъдат отделени от боговете.

Тя още повече възплава тази участ чрез амбивалентността си - нещастие за мъжете, любов за мъжете, - изразявайки една същностна черта на човешката природа, която най-дълбоко я различава от божествения живот: формата на съществуване, при която не може да има добро без зло, където всичко позитивно има своето опako, негативно. От момента, в който Епиметей отваря вратата си на Пандора, за да я приеме и се ожени за нея, пред мъжките същества се откриват два пътя за избор. Първият е да избягват брака и да странят от жените. Тогава те в изобилие ще имат хляба, който ще са спечелили с труда си. Ще доживеят спокойно до старини, но след смъртта им всички богатства, които са натрупали, ще бъдат пръснати между родствениците; богатствата им няма да послужат повече за нищо. Вторият избор за мъжете е да се оженият, но тогава нещастие - заедно със съпругата им - има всички шансове да ги тормози неуморно. Ако по щастлива случайност някой попадне на добра жена, злото все пак ще продължи през целия му живот да уравновесява доброто. Жененият мъж обаче ще бъде поне подсигурен, че няма да загине напълно. Децата, които жената роди, ще приличат на него и след смъртта му ще донесат подобие на онова безсмъртие, за което той повече не може да претендира. За да надживеят, също както и за да се родят, мъжете трябва да минат през *gaster* на една жена, през корема, който е самата жена. Те трябва да оставят, да скрият в нея семето си, както трябва да го направят в браздата при засяването на житото, което Зевс е скрил от тях, както трябва да направят също и да зароят семето на огъня под пепелта, за да се запази там и оцелее до пламването на нова искра. Правилно подхранвана, тази искра ще съживи жарта на земния, нетрайния, обезсилен, тленен огън, който хората имат благодарение на Прометей, откакто Зевс е скрил от тях своя небесен, неизтощим и безсмъртен огън. Следователно женският корем е едновременно това, което поглъща и разрушава, но и това, което възобновява и произвежда. От него става раждането, нарастването, животът; от него идва обизсилването, остаряването, смъртта.

Разказът за произхода на първата жена би могъл да свърши с този корем, свързващ винаги в живота на хората най-хубавото и най-лошото. При Хезиод и цялата последваща традиция обаче интригата се засилва чрез епизода с делвата, *pithos*, като в тази поредност съдът от печена глина играе ролята на своеобразно продължение или двойник на Пандора. Първата жена е внесла в дома на Епиметей, където живее, делва, поверена ѝ от Зевс. По нареждане на бога тя повдига капака за миг, точно колкото всички затворени в делвата злини да се освободят и на талази да се пръснат навсякъде по външния свят.

Злините са най-различни видове: страдание, мъка, тегоби, болест, траур, нещастен случай, смърт. Непрестанно в движение и вечно блуждаещи, те заплашват всеки от нас, където и да сме - у дома или навън, на земята или във водите, във всеки момент, денем и нощем, и то винаги непредвидимо. Невъзможно е наистина да бъдат открити, преди да са се стоварили ненадейно. Обратно на Пандора тези бедствия са невидими, нямат явна форма, недоловими са и за слуха: никакъв звук, никакъв глас, който би позволил да бъдат разпознати. Заключение е ясно: хората познават вече два различни типа злини. Злото, което човек вижда и чува - жената, го съблазнява и привлича с красотата, изложена пред очите му, с нежността на измамните думи, пошепнати в ухото му. Другите нещастия, които Пандора освобождава от делвата, където Зевс ги е заточил, са ужасяващи бедствия, защото Зевс се е погрижил още да ги скрие в невидимото и да ги лиши от глас, така че по никакъв начин да не издадат присъствието си; те се стоварват връз хората ненадейно, без никой да може да ги избегне.

Тогава какво остава на бедните смъртни? В краткия момент, когато делвата е била отворена, преди Пандора набързо да постави обратно капака, всички злини са се втурнали навън, но една изоставаща не е имала време да излезе с другите; останала е затисната на дъното на делвата. Става дума за *elpis*, очакването, загрижеността. Дали това също е злина като другите от компанията в делвата, твърде чевръсти, за да се измъкнат? Дали пък не е някакво добро, единственото останало до Пандора в човешките жилища, вътре в празната делва, наглед като съдовете, в които се трупат хранителните запаси на къщата? И едното, и другото. Когато човек се пита за онова, което има да се случи, очакването е щастливо, ако се чака добро, и *elpis* се нарича надежда; в другия случай, ако човек се страхува от някое зло, е болезнено и тогава се нарича опасение. Също като Пандора, като положението на смъртните *elpis* е двойствено, добро и зло. Ако ние живеехме подобно на боговете в златния век, задоволени с всичко, без да се безпокоим за нищо, не бихме познавали никаква форма на *elpis*; ако бяхме прости животни, ограничени в настоящето, без грижа за утрешния ден, също нямаше какво друго да търсим. Но в положението, в което сме, между животните и боговете, бидейки причастни както на Прометей, Предвиждащия, така и на неговия брат Епиметей, необмисления, онзи, който обмисля едва след станалото, ние знаем много добре, че ни заплашват многобройни злини и че смъртта е наша неизбежна участ. Понеже не знаем в кой момент и под каква форма ще ни връхлетят нещастие, ние живеем в състояние на *elpis*, между опасението и надеждата.

Каква поука извлича Хезиод от своя дълъг разказ за създаването на Пандора? Че няма никакъв начин някой да се изплъзне от замислите на Зевс. Колкото и да е хитър, Прометей изпитва това на собствен гръб. Хората са платили, за да разберат предупреждението, за тяхна сметка са останали разходите по изпитанието в сблъсъка между титана и олимпиеца. Тъкмо човешката съдба е била разиграна - това, което хората оттук насетне ще бъдат винаги, след като вече са станали смъртни, а именно раса, където мъжете имат насреща си жени, техни подобни и противоположни, едно "красиво зло", от което не могат да се лишат, но не могат и да присвоят изцяло. Всички етапи, водещи от един райски мъжки живот до бисексуалното човешко съществуване, където щастието е примесено с нещастие, са се извървели пред хората, извън хората, без никакво тяхно участие в който и да е момент. Те са останали прости зрители на драмата, решила съдбата им.

Оттук съвременният тълкувател установява две неща. Най-напред в гръцката версия за създаването на първата жена не се открива и сянка на човешка вина. Няма непослушание, нито престъпление на забрана, никаква грешка, никакъв грях, извършен от хората, който да оправдае тяхното наказание. А самата Пандора никога не е сторила друго, освен да се подчинява стриктно на заповедите на Зевс.

По-нататък, излизането на Пандора на сцената оформя само последния акт на един сценарий, чиито части се държат, за да направят една единствена пиеса. Наистина, завесата пада върху първата жена, но нейната природа и ролята ѝ се разбират само като отзвук на това, което е предхождало, което тя припомня и заключава, сякаш чрез резонанс. Първият акт е установяването на жертвоприношението. Този специфично човешки обред включва регламентирана форма на храненето с месо, която отличава

хората от животните (те също са подложени на необходимостта да ядат, но се разкъсват едни други в сурово състояние). Същевременно обредът разделя хората от боговете, за които под формата на дим е запазен самият живот на закланата жертва; хората пък ядат месото на животното предимно печено или сварено. Вторият акт, включващ необходимостта от оран, засяване, реколта, означава идването на житното земеделие, което определя смъртните като хранещи се с хляб труженици, с усилие обработващи земята. В третия акт смъртните вече могат да разполагат със свойствения за тях прометеевски огън, който е едновременно кулинарен, за приготвяне на храната, и технически, за металургията и грънчарството. Бидейки по произход семе от божествения огън, смъртният огън, изгладнял като тези, които го ползват, представя един аспект на животинската дива природа (когато се развихри, изгаря и поглъща всичко по пътя си), но основно е белег на изобретателна и хитра интелигентност, чрез която се овладяват всички изкуства. Последният акт, пристигането на Пандора, осветява особеността на човешкото съществуване, въввждайки заедно с церемонията на брака институцията на моногамното семейство. Така заедно с култа на жертвоприношението, със земеделието и владенето на огъня се установява моделът на регламентирания във всяко отношение живот, който се корени в животинското, но и го надминава, стои по-долу от божественото, с което е завинаги разделено, но продължава да бъде в общение с него. С животинския си ум и божествения си изглед Пандора изразява добре парадокса на създаването с проблематичен статут: поради междинното си положение тя се определя чрез отношението си към две противоположни форми на съществуване, от които се разграничава, оставяйки същевременно причастна и на двете.

Пандора внася последния щрих в картината на новото положение, създадено за странната категория на живите смъртни, откъснати от божественото, към което те продължават да изпитват носталгия. Обратно на мъжките същества, родени "естествено" независимо дали са изникнали от земята като растения, или са били породени по друг начин, тя е изкуствено произведение, изработено по заповед с майсторството на Хефест. Пандора е образ и подобие. Тя въплъщава отстоянието между битието и явяването, природата и подражанието, истинното и лъжливото; със самото си присъствие тя открива пътя, по който поети, артисти, философи непрестанно ще дирят. В този смисъл може да се каже, че в гръцкия мит мъжките същества постигат в пълнота положението на цивилизовани човеци - положение между животните и боговете, единствено заедно с жената.

Превод от френски:

Лидия Денкова

[1] *Теогония*, 538: Хезиод. *Теогония. Дела и дни/Омирови химни*. С., Народна култура, 1988. Превод от старогръцки Станка Недялкова. - Б.пр.